

Dr. Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Budapest, Kókai 1913. 8-rétű 55 lap.

Nemzeti művelődésünk e rendkívül sokoldalú és termékeny munkását (a kinél jobban egyetlen magyar reformátor sem érdemli meg a „nemzet napszámosa“ nevet) az irodalom- és művelődéstörténet több jeles műben méltatta már beható figyelmére egészen a legutóbbi esztendőig. Lakos dr. füzeté, a mint már a címéből is megtetszik, olyasforma igénynyel lép föl, hogy ne csak az eddigi kutatás eredményeit foglalja össze Heltairól, hanem az élete művének középpontjába is bepillantást engedjen s megláttassa emberi és írói személyiségében azt az uralkodó elemet, a melyhez képest valójában minden egyéb kulturális tevékenysége csak másodlagos szerepet tölt be, csak eszközjelentőségű: megláttassa a papot, a teológust, a *reformátort*, a kivel eddig tudtunk szerint önállóan még nem foglalkozott történelmi mű; megláttassa pedig drámailag mozgalmas korának keretében, feltüntetve alakja helyes arányait a nálánál nagyobb hadvezérek és a nálánál kisebb közkatonák változatos társaságában. Ezt a feladatot alig 4 ivnyi terjedelemben még a legművészebb tömörítéssel is nagyon bajos a tudományos alaposág követelményeinek megfelelően megoldani és Lakos művének ez a feltűnően kis terjedelme sokat ígérő címével szemben már eleve felkölti kétségeinket a vállalkozás sikere iránt. Elolvasása pedig e kétségeket egyáltalán nem oszlatja el. Sem a reformátor alakjának, sem a kor képének megrajzolásában nem nyújt kielégítőt. A Heltai irodalmat (úgy az ő műveit, mint a róla szólókat) jól ismeri és elég sűrűn idézi ugyan a kor hitvitáinak és valláspolitikai mozgalmainak történetére vonatkozó fontosabb forrásműveket is használja; de adatainak összefűzésében nem látszik meg semmiféle egységes, belső tervnek a nyoma. Heltai életének mozzanatain eléggé hiven végigvezet bennünket s részletesen ismerteti mindazokat a vallási eszmeharczokat, a melyeknek sodrába a békeszerető és mégis oly sok belső vivódáson átment kolozsvári plébános belekerült; de sehol semmiféle eredményes törekvést nem látunk, arra, hogy Heltai rokonszenves alakját bármi tekintetben is egy kissé jobban kidomborítsa, a rengeteg részletben való elmosódástól mentse; arra pedig még kevésbé, hogy a kor mozgalmait és áramlatait valamely egységes — ha nem is épp eredeti — szempont alatt rendezze

s Heltai gondolataival, törekvéseivel, alkotásaival szerves összefüggésben mutassa be úgy, a hogy Heltai egyes műveinek beható elemzése alapján nem sikertelenül próbálkozott vele *Borbély István*¹, s Heltai egy addig kevésbé ismert és méltányolt műve elemzésének kapcsán mintaszerű pontossággal, bár a művelődéstörténeti alapfelfogásban nem csekély egyoldalúsággal vitte keresztül *Czóbel Ernő*.² Lakos e helyett majd mindenütt beéri az adatok beszéltetésével, sok helyt annyira óvakodva az önálló állásfoglalásnak még csak látszatától is, hogy — tudományos igénynyel fellépő monografikus műről lévén szó — valósággal megütődünk rajta. Ahol pedig eredetibb nézőpontok alkalmazásával mégis csak megpróbálkozik: ott egyáltalában nem szerencsés. Így a történelmi körülményekből igazazolhatatlannak tartom azt a felfogást, hogy az 1557 júniusi tordai országgyűlés (17. l.) az általános vallásszabadságot mondotta volna ki; nem ismerhetem el jogosultnak amaz állítás oda-vetését, hogy az 1557-iki vallásügyi végzést nem az erdélyi rendek „valami nagy türelmessége” hozta létre, hanem egyszerűen Petrovics befolyása — s hogy ezzel szemben a „magyar nép végtelen vallásos türelmé”-nek igazi megnyilatkozásai másutt, a nagy Alföld egyes városainak (Kecskemét stb.) történetében keresendők a XVI. század folyamán (17—18. l.): mert hiszen ott is, itt is nyilván csak a körülményeknek alapos ismerete, elemzése, mérlegezése alapján mondhatni meg, mennyi része van az illető szabadelvű valláspolitikai határozat meghozatalában a *vallásnak* (t. i. a türelemnek) és mennyi a *politikának*. Melius Péter türelmetlenségét viszont „főleg politikai okok”-ból magyarázni (40—41. l.): egyenesen fejtetőre állított dolog. A mélyebb és bonyolultabb rugók türelmes föltárása helyett Lakos általában megelégszik a „szellemi *evolutio*” misztikus fogalmának kellő pillanatban való előrántásával: ez az ő egyetlen eredetinek és egyéninek látszó történetmagyarázati elve, a mely aztán „mindenre jó.” Igen szeretheti, mert lépten-nyomon alkalmazza és egyre variálja úgy, hogy egy helyt még „a szellemi *evolutio* folytonos fejlődésének taná”-ról is tud (46. l.) s a jó Basilius Istvánnál véli fölfedezhetni e csodabogarat. Érthetőbbé azonban a folytonos ismételtetéssel sem teszi s legkevésbé akkor, a midőn nem csak hitbéli, hanem „teljes társadalmi” züllést, sőt „morális felfordulást” is ró fel neki. (54. és 9. l.) Művének azt a tátongó hiányát, hogy az egykorú Erdély vallásügyi, erkölcsi és társadalmi fejlődésébe való minden mélyebb belátás nélkül szűkölködik, az „*evolutio*” hangzatos szavának bármily buzgó és változatos ismételtetése sem képes eltakarni. Ha az evolúcióval bajlódó sorokat is inkább magának a sok-

¹ *Heltai Gáspár*. Budapest, Athenaeum 1907.

² *Heltai Gáspár Dialogusa a Részegről és a Tobzódásról*. Budapest, Lampel 1911.

szor lapokon át teljesen háttérbe szoruló Heltainak szánja vala, alkalmassint fokozta volna műve tartalmi gazdagságát. Így az adatok nagy tömkelegében is sokszor éppen ezzel ellenkező benyomásunk támad. Tetézi a bajt, hogy még adatainak hűsége tekintetében sem mindenütt bizalomkeltő. A debreczeni hitvallást (1561—62.) a legnagyobb jóakarattal sem lehet „rendszeres összefoglalás“-nak itélni; (26. l.) az 1564-iki tordai országgyűlés nem a kolozsvári „egyháznak“ enged szabad vallás-gyakorlatot (30. l.); az 1567-iki debreczeni zsinatnak „A debreczeni zsinat“ című kiadványa nincs (35. l.); Báthory Istvánnak közkeletű jelszavát nemcsak hiányosan, de egészen értelmetlenül idézi („semmiből valamit teremteni“?); a két Socinus nem testvér volt, hanem nagybátya és unokaöcs (28. l.). Dávid Dialysis-ének címe kétszer is **Dyalisis**nek (13. l.), az 1557-iki Consensus doctrinae de Sacramentis etc. címe pedig három lapon keresztül következetesen **ConCensus**-nak íródik! (18—20. l.) Egy helyt (39. l.) Csikvármegyéről hallunk a XVI. században! Még a szintelen és sokszor bántóan fésületlen stílus sem enyhíti az egész műnek kedvezőtlen összbenyomását. Heltai Gáspár és kora külömb monografiát, de minden esetre legalább is hasonlíthatatlánul több gondot, alaposabb elmélyedést, lelkiismeretesebb utánajárást érdemelne.

R. I.

Wallis A. S. C. Az Ember tragédiája. Hollandiból fordította *dr. Erdélyi Károly*. Magyar Könyvtár 719. sz.

Wallis A. S. C. holland író műve tanulmánya Madách remekművéről, mint a füzethez írott előszó is feljegyezi, ezelőtt negyedszázaddal jelent meg abból az alkalomból, hogy Wallis az Ember tragédiáját hollandra lefordította. E tanulmány a fordítás bevezetésére szolgált. Három részből áll. Az első részben elbeszéli Madách nevelkedését, sorsát, szenvedéseit, rettentő egyéni csalódását. Szóval mindazt, a mi Madáchcsal főműve megírásáig történt, a mi szükséges az Ember tragédiája megértéséhez. A második, az elemző részben a költemény alapgondolatát, tragikumát, esztetikai értelmét állapítja meg. A harmadik rész Madách további életének az elbeszélését s pályájának általános méltatását tartalmazza. Külföldi író magyar tárgyú művében két szempont jó számításba. Az egyik az *ismertetés* szempontja. E tekintetben azt kell kérdeznünk, vajjon eléggé ismeri-e a felvett tárgyat, tud-e tárgyilagos és igaz képet nyújtani? E tekintetben Wallis tanulmánya minden kritikát kiáll. Wallis jól ismeri Madách életét és érti a kort, melyben Madách élt és működött. Ennek következtében széles keretben ésbiztos kézzel alakítja ki a Madách pályáját. Művét is jól megismerte és megértette. A második felvethető kérdés: vajjon az ismertetésen *kívül*, illetve *felétt*, van-e a tanulmánynak *szakirodalmi becse is*? Előbbre viszi a kérdést? A Wallis tanulmánya ebből a szempontból is figyelemre méltó. Természetesen nem az életrajzi részletekben, ha-

nem a második, elemző részben. Így pl. 14—15 lapokon Ádám összevetése Ahasverussal, Dön Juannal és Fausttal, továbbá annak fejtegetése, hogy minden mélyebben érző és gondolkozó egyén életében vannak fausti pillanatok. Ugyanilyen a 19. lapon az egyes színek kapcsolódásának magyarázása. A sok és helytálló észrevétel között egy-egy téves is akad. Így Wallis nem veszi észre, hogy Éva a színekről mit sem tud. „Elfeledi azokat a szörnyű képeket.“ (25. l.) Mindent összevéve, Walis tanulmányáért hálásak lehetünk. Alapos ismerettel, széleskörű tájékozottsággal és nagy szeretettel mutatja be Madáchunkat s így valóban szerezhetett számunkra honfi társai közül igaz barátokat. De hálával és kegyelettel emlékezünk a tanulmány fordítójáról, dr. Erdélyi Károlyról is.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

Rumes. Aus Vergangenheit und Gegenwart einer siebenbürgisch-sächsischen Dorfgemeinde. Von Dr. Albert Amlacher. Hermannstadt. Buchdruckerei W. Krafft. 1912. — 8-rétű 52 lap.

A Szászváros melletti Romosz történetét érdekes előadásban és vonzó módon írta meg fenti munkájában e virágzó szász község tudós lelkésze, a ki hiveinek lelki és anyagi szükségleteit immár egy negyedszázad óta vezeti és gondozza. A kis munka a teljes irodalom ismerete és levéltári kutatások alapján készült s majdnem páratlan példája annak, miként lehet és kell egy kis falu monografiáját röviden és kielégítően megírni. Szeretnők, ha mások is követnék s ezért minden bővebb ismertetés helyett ide sorozzuk fejezeteinek címeit: *Bevezetés.* 1. A község alapítása és virágkora. 2. A törökveszedelem és következménye. 3. Küzdelem a nemesekkel. 4. Az idegen nyelvűekkel való versengés. 5. Újabb német bevándorlások. 6. A templom. 7. Az iskola. 8. A papi lak. 9. A lelkészek sorozata. 10. Az egyház birtoka. 11. Jelenet a tagosítás idejéből. 12. A mai szász Romosz.

E derék szász község alapítását monografiájának írója a XII. század közepére helyezi, virágkorát az 1334 körüli esztendőre, első okleveles nyoma pedig 1291-ből való. Szerző felsorolja a dűlőneveket is, előadja a fenmaradt hagyományokat és emlékezéseket s a mellett ismerteti a gazdasági és néprajzi viszonyokat, mint akár csak egy nagy monografiában. Példaadónak tartjuk benne azt is, hogy a munka nyomdai költségét a szászvárosi szász takarékpénztár fedezte!

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.